

Михайло МАХОТЕНКО, Ігор КОЛЯДА.
ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННУ
ІСТОРІЮ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕН-
НЯ ПИТАНЬ ВІЙНИ 1812—1814 рр.
В СУЧАСНОМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Михайло МАХОТЕНКО,
Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННУ ІСТОРІЮ: МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ВІЙНИ 1812—1814 рр. В СУЧАСНОМУ ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В наш час, зі зміною змісту історичної освіти та введенням експериментальних підручників, виникає нагальна потреба вироблення методичних прийомів, що відповідатимуть новим програмам, зокрема розробці сучасних методичних засад формування воєнної історії на уроках всесвітньої історії та історії України.

У методичній науці існують різні підходи щодо визначення змісту поняття «воєнної історії» та методики формування уявлень про неї. Так, відомий радянський методист О. Стражев вважав, що формування уявлень про військову історію має носити комплексний підхід. Розробляючи технології формування уявлень про воєнну історію, він визначив такі методичні підходи:

- необхідність з'ясування з учнями змісту поняття «війна» і «воєнна історія»;
- визначення з учнями характеру війни;
- розкрити з учнями причини, передумови, плани сторін, результати війни;
- необхідність сформувати в учнів уявлення про відмінності між приводом і причинами війни;
- розкрити перебіг основних подій, навести приклади, що сприяють вихованню патріотизму в учнів;
- необхідність унаочнення викладу подій воєнної історії;
- розкрити значення війни та її вплив на подальший розвиток воюючих держав.
- забезпечити розуміння учнями причин війни, їх видів: суспільно політичні, та соціально економічні.

Наприклад, у так званих «справедливих, визвольних, та революційних війнах» суспільно-політичний блок передумов є домінуючим.

Інший радянський методист О. Вагін вважав необхідним подавати воєнну історію, як конкретні військові події, але, разом з тим, він не відкидав не-

обхідності показати взаємозв'язок війни з економічною, соціальною, політичною, ідеологічною, культурною сферами людського життя.

Варто зазначити, що приклади формування уявлень про воєнну історію, розроблені сучасними методистами, носять комплексний характер. Так, формування уявлень про воєнну історію розпочинається ще при вивченні пропедевтичного курсу з історії України у 5 класі. Наприклад, автори, І. Коляда, С. Буряк та І. Радчук, пропонуючи методичні прийоми вивчення питання Україна у роки Другої світової війни у 5 класі, акцентують увагу не на запам'ятовуванні хрестоматії військових дій, а на формуванні в учнів уявлень про роль народу України у перемозі над фашизмом, про розгортання Руху Опору фашистсько-німецьким загарбникам, про основні події, пов'язані з визволенням України. Розробляючи методичні прийоми вивчення теми, пов'язаної з Грюнвальдською битвою 1410 р., автори І. Коляда, М. Главацький та О. Онищук основну увагу вчителя звертають на необхідність висвітлення такого спектру питань, як передумови, причини та етапи підготовки сторін до вирішального зіткнення, висвітленню ходу баталії через використання різноманітних методів та прийомів. Фактично, автори запропонували комплексне вивчення навчального матеріалу цієї теми учнями 7 класу.

Проте важко сперечатись з тим, що який підхід не був би використаний вчителем у підготовці і проведенні уроку (під час формування уявлень про воєнну історію), в учнів має сформуватись комплекс історичних уявлень, оскільки вивчення будь-яких воєнних дій, обмежених у часі та просторі, передбачає і вивчення історичних персоналій, а уявлення про війну має скластися у логічну структуру з відповідними причинно-наслідковими зв'язками.

Сучасна навчальна програма з історії дозволяє здійснити формування уявлень про війну 1812—1814 рр. при вивченні двох історичних курсів: «історії України та всесвітньої історії (9 кл.)», а це, у свою чергу, допоможе вчителю реалізувати міжкурсові зв'язки, розкрити історичні події та явища у їх взаємозв'язках. Розглядаючи питання французько-російської війни у процесі вивчення курсу історії України, вчитель акцентує увагу на питання, що стосуються історії українського народу початку XIX ст. Бойові дії французько-російського протистояння не проходили на всій території сучасної України, проте сам факт війни та участь козацьких полків у ній мав неоднозначну реакцію у таборі української еліти та справив вплив на подальший розвиток українських земель.

Питання війни 1812—1814 рр. розкрито у сучасних підручниках з історії України для учнів 9 класу. Так, підручник «Історія України» для 9 класу Ф. Турченко, М. Мороко» включає розгляд питання війни 1812—1814 рр. до теми «Наддніпрянська Україна в системі міжнародних відносин у XVIII — першій половині XIX ст.». У параграфі розглядається питання підтримки частиною українського суспільства Російської імперії та розкол поглядів української еліти, а також описаний процес формування українських добровольчих військ. Автори використовують переважно описовий метод подачі матеріалу, але при розгляді причин війни ставиться й прогнозувальне питання. У підручнику подано невеликий ілюстративний ряд, зокрема проілюстровано лише зовнішній вигляд представників українських військових формувань.

На відміну від підручника Ф. Турченка, М. Мороко, у підручнику у «Історії України, 9 клас» О. Струкевича не розглядається розкол поглядів української еліти у ставленні до війни 1812 року. Основна увага звертається на процес формування українських військових з'єднань (паралельно ознайомлюючи з персоналією І. Котляревського) та їх участь у військових діях. Розповідний характер поєднується з висвітленням цікавих історичних фактів. Також наводиться уривок з історичного документа. Наочність представлена трьома картинками й двома портретами, які розташовані на 4 сторінках.

Принципово відрізняється від попередніх праць підручник з історії України для 9 класу авторів Реєнта О., Малій О., в якому в повній мірі реалізовано комплексний підхід до формування уявлень в учнів про події воєнної історії: висвітлено всі, необхідні для розуміння учнями питання війни 1812—1814 рр. та місця України у ній. Так, авторами подано коротку характеристику зовнішньої політики Франції, планів Наполеона щодо України, розколу української еліти у ставленні до війни Наполеона з Росією, наведено статистичні дані, що яскраво ілюструють ресурси, витрачені українськими землями на війну, заходи по організації підготовки до оборони та формування добровольчих військових з'єднань, участі українських полків у військових діях, доля козаків та Віденський конгрес,

як підсумок цих подій. Поряд з основним текстом підручника надається біографічна довідка про Івана Котляревського, безпосереднього учасника війни 1812—1814 рр. Що стосується наочності, то вона представлена портретом, історичним пейзажем, та цікавою карикатурою. Наявність такого комплексу методичного апарату підручника, на наш погляд, відкриває перед вчителем можливість комплексного використання методів навчання історії України та урізноманітнення методичних прийомів в процесі навчання.

Підручник є лиш одним з елементів навчально-методичного забезпечення, тому варто використовувати додаткові матеріали при підготовці вчителя до уроку історії. Найбільш комплексно питання методики вивчення теми «Російсько-французька війна 1812 року і Україна» подано відомим методистом, доктором історичних наук, професором кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова І. Колядою. Так, вивчення теми на уроці з історії України у 9 класі методист пропонує розпочати, застосовуючи вступну бесіду, у ході якої актуалізуються знання учнів з курсу всесвітньої історії 9 класу. Після цього, у ході сюжетної розповіді, автором запропоновано розкрити плани воюючих сторін в контексті розв'язання «українського питання». Під час вивчення теми учням пропонується відповісти на проблемні запитання, скласти тезовий план розповіді. Дипломатичну передісторію війни методист пропонує подати, використовуючи розповідь. Виклад матеріалу супроводжується організацією самостійної роботи учнів по заповненню таблиці: «Україна у планах Наполеона». Наступний етап — пояснення, у ході якого розкрито процес формування українських військових частин. Під час пояснення учні працюють з таблицею: «Українські військові формування у російській армії». Участь українських військових з'єднань на першому етапі війни вчитель розкриває, використовуючи такий прийом усного методу, як характеристика. Методист пропонує такий вид самостійної роботи учнів, як підготовка реферативних повідомлень на тему: «Участь українських військових формувань у війні 1812—14 рр». Розкриття питання завершується розповіддю про долю українських добровольців після завершення війни.

Орієнтуючись на методичні підходи О. Стражева щодо формування уявлень про воєнну історію, методичні підходи І. Коляди та опираючись на матеріал, які пропонують сучасні підручники з історії України та всесвітньої історії для учнів 9 класу, спробуємо подати власну логічно-структурну схему вивчення питань французько-російської війни та формування уявлень про воєнну історію. Перш за все, необхідно пригледати учням, що війна є історичним явищем, яку можна розцінювати як агресивну зовнішню політику. Вчитель повинен пояснити учням, що війна 1812—1814 рр. — це історичний факт, який займає важливе місце в шкільному курсі історії, використовуючи при цьому

як методичний прийом пояснення (методичний прийом, що передбачає ґрунтовне розкриття сутності та значення подій, що вивчаються та визначення суттєвих зв'язків).

Розпочати формування уявлень про воєнну історію вчитель має зі встановлення міжкурсових зв'язків з курсом всесвітньої історії (9 кл.), при цьому застосовуючи методичний прийом — бесіду (методичний прийом усної методики навчання, що забезпечує активізацію пізнавальної діяльності учнів пнн вивченні історії та створення умови для творчої співпраці учнів і вчителя, підвищення інтересу до навчального предмету і формує в них історичні знання і уміння аргументовано відстоювати свої погляди). У цьому випадку бесіда має носити репродуктивний характер.

Ось варіант запитань для такої бесіди: *Якою була міжнародна ситуація в Європі на початок ХІХ століття? Які події передували початку воєнних дій? Коли розпочалась війна? Під якою назвою вона увійшла до історії Росії? Згадайте основні події російсько-французької війни. Де було підведені підсумки війни? Визначте місце «українського питання» у системі французько-російських відносин.*

Застосовуючи пояснення, необхідно з'ясувати з учнями характер французько-російської війни, яка по своїй суті була «загарбницькою», оскільки Наполеон прагнув до загальноєвропейського панування та «вітчизняною» — для народів тогочасної Росії, оскільки після оголошення мобілізації народного ополчення, до лав добровільних козацьких полків вступило близько 70 тис. чол. Отже, спостерігалось всенародне патріотичне піднесення.

Розкрити передумови, причини, плани сторін (в конкретному випадку — Наполеона) та наслідки війни допоможе використання розгорнутої характеристики (усний метод навчання, що базується на перерахуванні кількісних чи якісних ознак предмета, явища, події, факту і т. д., або перерахуванні характерних йому рис, чи складових). Зокрема, назвавши такі передумови: Європа переживає епоху Наполеонівських воєн; Франція розпочала континентальну блокаду Англії; Росія ослаблена війною з Португалою з 1806—1812 рр.; та такі причини: Наполеон прагнув до світового панування; необхідність відвернути увагу населення Франції від соціально-економічних проблем; в свою чергу Росія прагнула ліквідувати осередок революційності на континенті.

Щодо питання планів сторін, то вчителю варто розглядати плани Наполеона, оскільки Франція була агресором, і визначити місце України в цих планах, використовуючи розповідь та логічно-структурну схему: «Наполеон виробив проект нового устрою Європи з автономними слов'янськими територіями. Україні відводилась роль буферної зони. Територія мала бути розчленована між союзниками Франції: Австрії — Волинь, Туреччині — Крим і Північне Причорномор'я, відновленій Польщі — Правобережну Україну. На решті українських територій передбачалось сформувати три військово-адміністративні

утворення з французькими маршалами на чолі — наполеоніди».

Результати війни вчителю варто подати у ході характеристики: 1) крах імперії Наполеона; 2) посилення позицій Росії на міжнародній арені; 3) проведення Віденського Конгресу.

Як альтернативу розгорнутій характеристиці вчитель може запропонувати учням заповнити таблицю за такими пунктами: причини; передумови; плани Франції щодо українських земель; територіальний розподіл українських земель.

При розкритті передумов, причин та планів сторін російсько-французької війни, варто поєднати подання матеріалу з використанням умовно-графічної наочності. Зокрема, запропонувати учням роботу з картою, а саме — показати названі території на настінній карті та позначити на контурній карті розподіл українських земель за Наполеонівським проектом.

Вчитель має нагадати учням відмінність між причинами війни і її приводом. При розгляді даної теми приводом до війни став опір Росії намаганням Франції встановити континентальну блокаду Англії. Натомість причини цього явища можна поділити на кілька груп: суспільно-політичні, соціально-економічні, а в даному випадку, ще й ідеологічна — революційна республіканська Франція була неприйнятною для самодержавної Росії. Також можна використати порівняння (методичний прийом, що базується на висвітленні спільних і відмінних характерних рис).

У ході розповіді потрібно ознайомити учнів з перебігом основних подій, акцентуючи увагу на таких позиціях:

— ознайомити учнів з підготовчими процесами до воєнних дій на Україні: «Київ був добре підготовлений до оборони — відновлені мури старої фортеці, побудовані нові навколо Києво-Печерської лаври; у Житомирі та Мозирі створено укріплені табори; значно укріпленими були: Севастополь, Херсон, Одеса, Керч, Кінбурн, Тернопіль, Акерман, Хотин.» Матеріал унаочнюється за допомогою карти.

— розкрити перебіг бойових дій на Україні, в ході якого необхідно конкретизувати просторові уявлення за допомогою карти. «На Волині Австрійські союзники Наполеона завдали поразки російській армії та оволоділи: Володимирським, Ковельським, Луцьким і частиною Дубненського повітів. Розгромити ІІІ російську армію у червні 1812 р. французам не вдалося. Тоді Наполеон наказав австрійському та саксонському корпусам і польській дивізії наступати на Україну. Французькі війська окупували невелику частину Волинської губернії, а наприкінці липня навіть вторглися на територію Київщини та Чернігівщини. Проте силами ІІ та Дунайської армії ці території були звільнені».

— охарактеризувати участь українців у найбільших битвах війни, а саме: «у Бородінській битві особливо відзначились Малоросійський, Полтавський, Харківський, Сумський, Ізюмський, Охтирський, Глухівський, Чугуївський, Катеринославський, Єлизаветградський, Волинський,

Новоросійський та інші піші і кінні полки». Цей пункт можна унаочнити за допомогою картини П. Геса «Бородінська битва», у битві народів під Лейпцигом взяли участь вісім українських полків. До Парижу увійшли шість українських полків (цей факт можна проілюструвати гравюрою «Вступ союзних військ до Парижа у 1814 р.»).

Використовуючи портрети історико-біографічні та біографічно-психологічні описи, біографічні довідки вчитель має сформулювати в учнів уявлення про такі історичні персоналії, як Йосип Личенко та Іван Галченко, — героїв російсько-французької війни 1812–1814 рр., оскільки приклади життя та ратного подвигу цих людей мають посприяти вихованню патріотизму в учнів середнього шкільного віку на уроках історії України.

Розкрити значення війни, в тому числі й для України, вчитель зможе, використавши методичний прийом — характеристики за такою логічно-структурною схемою: «конфронтація Росії і Франції врешті призвела до краху Наполеонівської Франції; завершилась епоха наполеонівських воєн; Віденський конгрес підбив підсумки війни; Росія отримала заселені українцями регіони — Холмщину, Підляшшя, Надсяння; Українські добровольці так і не отримали очікуваної свободи».

Нарешті, вчитель історії можна організувати проведення такого виду заняття, як урок-семінар по темі: «Українські землі у міжнародній політиці європейських держав кінця XVIII — першої третини XIX ст.» (Шкільний семінар — особлива форма групових занять з будь-якого предмета або теми при активній участі учнів. Ця форма заняття сприяє розвитку діалогічної мови учнів, формує самостійність у роботі з першоджерелами).

Орієнтований план такого заняття:

— Українське козацтво — суб'єкт Європейської дипломатії?

— Доля українських земель у російсько-турецькій війні 1806—1812 рр.

— Вплив війни 1812—1814 рр. на Україну.

— Козацькі військові формування Півдня України.

Розглядаючи питання російсько-французької війни, рекомендуємо запропонувати учням підготувати реферативні повідомлення на теми: «Плани сторін, щодо українських земель», «Розкол української еліти» «Формування українських національних військових частин у складі російської армії», «Участь українців у бойових діях», «Подальша доля військових, після завершення походу».

Характерною особливістю проведення уроку-семінару є його проблемний характер, отже вчителю необхідно підготувати ряд дискусійних запитань, наприклад: *Які плани мав Наполеон щодо України? Як*

українська еліта сприйняла прихід французьких військ? Чи справедливо повело себе російське керівництво по відношенню до українських військових? Які наслідки мала російсько-французька війна для України?

Урок-семінар краще розпочати зі вступної бесіди:

— *Пригадайте, з курсу всесвітньої історії, яка держава стала агресором в Європі на початку XIX ст.?*

— *Як ви вважаєте, чи мала Франція претензії до держав, складовими яких були українські землі?*

— *Згадайте перебіг основних подій Російсько-французької війни?*

— *Спробуємо визначити вплив цієї війни на Україну.*

При доборі методів і методичних прийомів для обраної теми, варто звернути увагу на такі, що активізують мислення учнів: міркування, доведення, порівняння, поставлення проблемних запитань, евристична бесіда. При використанні перерахованих методичних прийомів на уроці історії України, з одного боку, розгляд запитання носить комплексний характер, а з іншого, активізується мислення учнів, що, в свою чергу, означає перехід від формування уявлень на емпіричному рівні до засвоєння історичних знань на якісно новому теоретичному рівні.

Вчитель може запропонувати учням скласти схеми, таблиці, тезовий план розповіді, систему запитань тощо або за допомогою вже підготовлених дидактичних матеріалів посилити сприймання учнями навчального матеріалу.

Досить ефективною при вивченні питань війни може бути використана підготовка творчих робіт: історичних есе, уявних мандрівок, уявних інтерв'ю з учасниками подій.

Вчитель в змозі сам обирати комплекс методичних прийомів та концепцію, за якою викладати навчальний матеріал. Якщо педагог не вважає доцільним розглядати весь комплекс так званих навколовоєнних процесів, основна увага має акцентуватись на участі українців у бойових діях війни 1812—14 рр. У застосуванні таких принципів справджується концептуальні засади О. Вагіна. У цьому випадку не буде реалізоване всебічне засвоєння навчального матеріалу, проте це дасть змогу досить детально ознайомити учнів з фактологічним матеріалом.

Таким чином, при формуванні уявлення учнів про воєнну історію у ході вивчення питання війни 1812—1814 рр., курсу історії України, вчитель історії обов'язково має використовувати різноманітні методи навчання та методичні прийоми, які залежать від обраного методичного підходу до формування уявлень учнів з питань воєнної історії.